

Politeja

Nr 1(88/3), 2024, s. 57-74

<https://doi.org/10.12797/Politeja.21.2024.88.3.04>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Dariusz NIEDŹWIEDZKI 

Uniwersytet Jagielloński

dariusz.niedzwiedzki@uj.edu.pl

KRYZYS HUMANITARNY NA GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ

ANALIZA ZJAWISKA W PERSPEKTYWIE ŁADU SPOŁECZNEGO

ABSTRACT Humanitarian Crisis on the Polish-Belarusian Border: Analysis of the Phenomenon from the Perspective of Social Order Theory

The article concerns the humanitarian crisis on the Polish-Belarusian border. The author describes and explains the phenomenon referring to the concept of social order by Stanisław Ossowski. The entities that create the social order at the Polish-Belarusian border are described and analysed: the EU, the Polish state and its institutions, civil society, inhabitants of the region and migrants crossing the border illegally. In the summary, the author points to the relationship between the social order created at the border and the humanitarian crisis.

Keywords: migration to Europe, humanitarian crisis, Polish-Belarusian border, social order

Słowa kluczowe: migracja do Europy, kryzys humanitarny, granica polsko-białoruska, ład społeczny

Kraje Unii Europejskiej są celem migracji dobrowolnych i przymusowych osób zamieszkujących wszystkie regiony świata. Wśród migracji do Europy zdecydowanie dominują legalne przyjazdy do pracy, w celach edukacyjnych oraz rodzinnych, obejmujących spektrum zdarzeń od czasowych odwiedzin do łączenia rodzin. W roku 2022 wspomniane motywy dotyczyły blisko 80% wszystkich przyjazdów migracyjnych¹. Budzące zdecydowanie większe emocje migracje nielegalne stanowiły w ostatnich latach poniżej 10% wszystkich przyjazdów migracyjnych do krajów UE². Do Europy w ramach migracji nieregularnych przybywają przede wszystkim mieszkańcy krajów Azji Zachodniej i Południowej oraz Afryki (zarówno Północnej, jak i Subsaharyjskiej). Większość tych migracji odbywa się drogą morską, a przekroczenie granicy UE ma miejsce na szlakach wschodnio-, centralno- i zachodnioróżdziennomorskich. Od połowy roku 2021 mamy do czynienia ze znaczącym wzrostem nielegalnego wkraczania na obszar UE przez jej wschodnią granicę lądową³. Jest on efektem intencjonalnego działania białoruskiego i rosyjskiego reżimu politycznego, których celem jest destabilizacja sytuacji geopolitycznej i społeczno-politycznej w regionie Europy Wschodniej, a szerzej w całej UE. Narzędziem działania są migranci, których białoruskie i rosyjskie służby państwowe we współpracy z mafiami przemytniczymi ściągają, aby następnie wysyłać ich do UE przez granicę z Polską, Litwą, Łotwą, a od końca 2023 roku także z Finlandią.

W przypadku obu granic, tej morskiej i lądowej, mamy do czynienia z poważnym wyzwaniem stojącym przed osobami podejmującymi decyzje o migracji. Pokonanie Morza Śródziemnego – często na pokładzie przepełnionych niewielkich kutrów, a czasami w mikrych łodziach pontonowych – od wielu lat skutkuje tragicznymi wypadkami. Migranci z Afryki doskonale znają ryzyko przemierzania pustyni, przechodzenia przez obozy w krajach nadmorskich i ostatecznie przepławiania się przez morze. Podejmują ryzykowne decyzje, ponieważ nie mogą przedostać się do Europy legalnymi szlakami, które pozostają dla nich zamknięte. Według statystyk od 2014 roku, gdy powoli rozpoczął się tzw. kryzys uchodźczy, w tym akwenie zginęły aż 24 184 osoby, co oznacza, że południowa wodna granica UE jest najbardziej niebezpieczną granicą na świecie⁴.

¹ Zob. Komisja Europejska, *Statystyki dotyczące migracji do Europy*, [online] https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_pl#uchod%C5%BACy-w-europie, 23 XII 2023.

² Wyjątkiem był rok 2015, kiedy to liczba nielegalnych przekroczeń granic zewnętrznych UE stanowiła mniej więcej połowę wszystkich przyjazdów migracyjnych do krajów członkowskich. Zob. Komisja Europejska, *Statystyki dotyczące migracji do Europy*, [online] https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_pl#uchod%C5%BACy-w-europie, 23 XII 2023.

³ Kryzys migracyjny rozpoczął się w lipcu 2021 r., kiedy to w odpowiedzi na nowe pakiety sankcji A. Łukaszenka zdecydował, że Białoruś nie będzie powstrzymywać nielegalnych migrantów przed próbami przedostania się do UE. Zob. M. Rust, *Kryzys na granicy: czy zmiana „białoruskiej agendy” zagraża białoruskim siłom demokratycznym?*, [w:] *Raport IV „Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego”*, Warszawa 2021, s. 5.

⁴ *Utonęło kolejnych 31 migrantów. Morze Śródziemne to najbardziej śmiertelna granica na świecie*, „OKO Press” 2022, 1 VII, [online] <https://oko.press/utonelo-kolejnych-31-migrantow-morze-sroziemne>, 21 XII 2023.

Jak poinformowała Dyrektorka Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. Uchodźców, od stycznia do końca września 2023 roku odnotowano ponad 2,5 tys. ofiar, które zginęły lub zaginęły podczas przeprawy przez Morze Śródziemne⁵. Unia Europejska w staraniach na rzecz ograniczenia napływu migrantów nieregularnie przekraczających granicę zdecydowała się na porozumienia z autorytarnymi rządami Turcji, Tunezji czy Libii. Zgodnie z nimi w zamian za wsparcie finansowe władze tych krajów zobowiązały się do powstrzymywania przetrzutu migrantów do Europy. Niestety jedną z konsekwencji tych porozumień jest organizowanie nielegalnego transportu w zakamuflowanej formie – bez minimalnych zabezpieczeń dla migrantów.

Pokonanie wschodniej granicy lądowej UE także wiąże się z podjęciem długodystansowej, pełnej niebezpieczeństw wędrówki. Niezależnie od tego, że współpracująca z białoruskimi służbami mafia przemytnicza przekonywała, iż ten szlak migracyjny jest bezpieczny. Operacjom planowanych migracji do Unii Europejskiej przez Białoruś towarzyszyło bowiem szereg działań wspierających na forach społecznościowych, także arabskojęzycznych, prowadzących system instrukcji postępowania dla osób zainteresowanych. W pierwszym okresie migranci podróżowali naziemnymi środkami lokomocji przez Turcję, dalej przez Bałkany – generalnie długo, uciążliwie i drogo. Szybki wzrost połączeń lotniczych między Iranem i Białorusią, a także innymi miastami Azji Zachodniej (m.in. Stambuł, Damaszek, Dubaj) i Mińskiem spowodował, że podróże stały się szybkie, komfortowe i tanie. *Migrantami z Iraku zajęła się podlegająca Łukaszence państwowa firma Centrkurort, współpracująca z irackimi biurami podróży. Sprzedawała ona migrantom pakiety turystyczne w cenie 3-5 tys. dolarów, obejmujące przelot, opłatę za wizę, nocleg w mińskim hotelu i transfer do granicy. Za dodatkową opłatą oferowano współrządne GPS oraz usługę przewodnika*⁶.

W 2023 roku liczba osób nielegalnie przekraczających granicę morską UE jest mniej więcej dwukrotnie wyższa od liczby migrantów przedostających się do Unii poprzez granice lądowe. Ogólnie podróżowanie drogą morską jest zdecydowanie bardziej niebezpieczne. Dla moich dalszych rozważań kluczowa jest jedna z cech odróżniających nielegalne przybywanie do UE poprzez granice morskie i lądowe. Przekroczenie granicy morskiej i znalezienie się na terenie kraju członkowskiego Unii oznacza uzyskanie przez migranta fizycznego bezpieczeństwa. Pewnym paradoksem jest fakt, że przekroczenie wschodniej granicy lądowej UE nie prowadzi do takiego pozytywnego efektu. W przypadku interesującej mnie tutaj granicy polsko-białoruskiej od lipca 2021, czyli początków hybrydowego ataku reżimu Łukaszenki z wykorzystaniem migrantów, do końca roku 2023 możemy mówić o ponad 50 ofiarach śmiertelnych⁷. Są to osoby,

⁵ M. Ruven, *Wystąpienie podczas posiedzenia Rady Bezpieczeństwa ONZ, poświęconego kryzysowi migracyjnemu na Morzu Śródziemnym*, Nowy Jork 2023, 28 IX.

⁶ A. Wawrzusiszyn, *Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej i jego wpływ na bezpieczeństwo Polski*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, t. 2, nr 33, s. 50.

⁷ 7 grudnia 2023 roku Grupa Granica poinformowała na Facebooku o 53 ofierze kryzysu humanitarnego. Warto zauważyć, że rzeczywista liczba ofiar śmiertelnych prawdopodobnie nigdy nie zostanie precyzyjnie określona. W swoim raporcie z przełomu roku 2022/2023 Grupa Granica informuje o liczbie 225 osób zgłoszonych jako zaginione, o których losach nic nie wiadomo. Zob. *Cykliczny raport Grupy*

które straciły życie po przekroczeniu granicy, i znalazły się na terenie Unii Europejskiej. Jak mogło dojść do takiego stanu rzeczy w XXI wieku w Europie na terenie kraju członkowskiego Unii Europejskiej? Jakie działania, jakich aktorów społecznych doprowadziły do tej humanitarnej tragedii? To pytania, na które postaram się odpowiedzieć w dalszej części artykułu.

ŁAD SPOŁECZNY

Nie mam wątpliwości, że przypadki utraty życia przez migrantów są następstwem działań ludzkich, niezależnie od tego, że bezpośrednie przyczyny śmierci wielu osób są następstwem warunków naturalnych, takich jak wychłodzenie organizmu czy utonięcie. Do wyjaśnienia problemu kryzysu humanitarnego na granicy polsko-białoruskiej i związanych z nim ofiar śmiertelnych wśród migrantów posłużę się koncepcją ładu społecznego, wskazując na znaczenie działań tworzących go aktorów społecznych. Uważam bowiem, że skonstruowany w tej przestrzeni ład społeczny skutkuje tragicznymi konsekwencjami dla osób nielegalnie przekraczających granicę.

Według Ossowskiego ludzie w grupach społecznych motywowani są do zachowań w trojaki sposób⁸. Po pierwsze, poprzez wspólnotowo wyznaczone wzory i normy, zinternalizowane i stosowane rutynowo, bezrefleksyjnie. Po drugie, zachowania są efektem oddziaływania na ludzi różnych ośrodków decyzyjnych, co prowadzi do kierowania się motywacją indywidualną lub motywacją podgrup wchodzących w skład większych całości zbiorowych. W trzecim przypadku zachowaniem ludzi kieruje jeden wspólny ośrodek decyzyjny. W efekcie oddziaływania tych zróżnicowanych motywacji możemy zdaniem Ossowskiego mieć do czynienia z powstawaniem trzech typów ładu społecznego:

- a) ładu „przedstawień zbiorowych”, w którym życie społeczne regulowane przez tradycyjne wzory oparte jest na konformizmach społecznych;
- b) ładu policentrycznego, w którym równowaga społeczna powstaje dzięki interakcjom zachodzącym w efekcie indywidualnych nieskoordynowanych decyzji, przy respektowaniu pewnych reguł gry;
- c) ładu monocentrycznego, gdzie życie społeczne regulowane jest przez centralnie podejmowane decyzje, nad których przestrzeganiem czuwa określona organizacja⁹.

W każdym z typów ładu dominuje zasada organizująca indywidualne pola aktywności oraz mechanizmy funkcjonowania zbiorowości. Zdaniem Cichockiego [w] *zbiorowościach policentrycznych podstawową zasadą jest racjonalność, w zbiorowościach monocentrycznych – funkcjonalność, zaś w zbiorowościach typu „przedstawień zbiorowych” – tradycyjność*¹⁰.

Granica z sytuacji na pograniczu polsko-białoruskim, grudzień 2022 – styczeń 2023, [online] <https://hfhr.pl/upload/2023/02/raport-grupy-granica-grudzien-styczen.pdf>, 15 XII 2023.

⁸ S. Ossowski, *O nauce*, Warszawa 1967, s. 173-174.

⁹ *Tamże*, s. 175.

¹⁰ R. Cichocki, *O zasadach organizujących ład społeczny. Próba reinterpretacji typologii zachowań zbiorowych Stanisława Ossowskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, z. 2, s. 300.

Jednym z najważniejszych mechanizmów uspołecznienia ludzkich działań jest ograniczenie przez zbiorowość indywidualnych preferencji, dzięki czemu jednostki są elementem szerszego systemu społecznego i w konsekwencji podlegają określonym mechanizmom zachowań zbiorowych. *W obrębie zbiorowości indywidualnie uzyskany poziom sukcesu nie jest już tylko prostą miarą zadowolenia jednostki, staje się czynnikiem decydującym o tym, czy jednostka będzie mogła (i w jakim zakresie) uczestniczyć w następnych cyklach aktywności, a więc – ostatecznie – czy pozostanie w obrębie zbiorowości, czy też zostanie z niej negatywnie wyselekcjonowana*¹¹. Minimalny poziom sukcesu społecznego umożliwiający efektywne podtrzymywanie działalności można określić mianem obowiązującego w grupie poziomu selekcji. Ten poziom ma wymiar ponadindywidualny i jest niezależny od woli i aktywności pojedynczego uczestnika ładu. *Nie jest on zdefiniowany przez siłę i spójność systemu preferencji, wiedzę i sprawność któregośkolwiek z uczestników ujmowanego pojedynczo, lecz od poziomu wszystkich tych czynników razem, upowszechnionych w analizowanej zbiorowości*¹².

W ładzie policentrycznym pomiędzy uczestniczącymi w nim aktorami społecznymi mogą zachodzić trojaki stosunki¹³. Po pierwsze, osoby i grupy mogą się wobec siebie zachowywać niezależnie, a w konsekwencji bezpośrednio nie wpływają na decyzje i zachowania innych. Tym niemniej skutki zachowania poszczególnych aktorów wywołują łącznie stan rzeczy indywidualnie niezamierzony przez nikogo, który wpływa na losy innych aktorów. Kolejnym rodzajem wzajemnych stosunków jest współzawodnictwo czy walka na rynku ekonomicznym, arenie zmagających politycznych oraz scenie współzawodnictwa o prestiż społeczny. Celem działania jest, w zależności od przestrzeni zmagających, maksymalizacja korzyści ekonomicznych, poszerzanie władzy politycznej lub osiągnięcie uznania i szacunku społecznego. Innym rodzajem stosunku pomiędzy aktorami jest współdziałanie, które może przybierać postać spontanicznego (np. podczas ochotniczego przyłączania się do gaszenia pożaru) lub kierowanego, gdy trwałe współdziałanie *wytwarza zwykle wspólne wzory i wspólne nawyki działania albo rodzi wspólny ośrodek decyzji*¹⁴. To zorganizowane współdziałanie oparte na policentrycznej interferencji wywołującej działania skoordynowane w ramach całej zbiorowości Ossowski określa mianem czwartego typu ładu społecznego, który bazuje na systemie porozumień¹⁵.

Tak zdefiniowany ład policentryczny wydaje się adekwatnym instrumentem opisu i wyjaśnienia działań ludzkich oraz ich konsekwencji w interesującej mnie przestrzeni społecznej przy granicy polsko-białoruskiej. Wszak mówimy o rzeczywistości konstruowanej w demokratycznym kraju członkowskim Unii Europejskiej, a więc policentrycznie kształtowanej przez szereg upodmiotowionych aktorów społecznych. Jak już wspomniałem, działania poszczególnych aktorów doprowadziły do powstania kryzysu

¹¹ Tamże, s. 294.

¹² Tamże.

¹³ S. Ossowski, *O nauce*, s. 189-191.

¹⁴ Tamże, s. 190.

¹⁵ Tamże, s. 192.

humanitarnego. Kryzysu, który jest wytworem działań ludzkich, a nie tajemnych sił oraz wymaga aktu woli i aktywności ludzi. W ujęciu klasycznym jest to zjawisko pojmowane w kategoriach nieadekwatności obowiązujących idei, norm życia społecznego czy instytucji społecznych prowadzących nieuchronnie do destrukcji życia zbiorowego ze wszystkimi negatywnymi skutkami. *W paradygmacie tym kryzys jawi się jako pewna przypadłość, jakiś element szczególny, nadzwyczajny: jako „choroba” niszcząca organizm i prowadząca go do śmierci (teoria Spenglera), jako impuls upadku i odrodzenia (teoria Sorokina czy Toynbeego)*¹⁶. Analiza życia społecznego osadzona jest tutaj w kategoriach „normalności” i braku „normalności” jako stanu kryzysowego. W paradygmacie ponowoczesnym zanika bowiem zjawisko kryzysu, o ile w ogóle się pojawia w analizach, to jest traktowane jako zjawisko normalne, nieuniknione w życiu społecznym. W myśli postmodernistycznej świat społeczny jest bowiem taki, jaki jest, nie sposób określić celu, do którego zmierza, ani ustalić zobiektywizowanych kryteriów *tego, co normalne i pożądanego, i tego, co za takie uchodzić nie może*¹⁷. W rozważaniach na temat kryzysu humanitarnego na granicy polsko-białoruskiej oba wspomniane paradygmaty wydają się analitycznie funkcjonalne.

Identyfikacja aktorów społecznych kształtujących policentryczny ład społeczny przy granicy polsko-białoruskiej pozwala wskazać na szereg istotnych podmiotów zbiorowych. Z racji braku dostępnych danych jestem zmuszony pominąć w poniższej analizie aktorów działających przy granicy po stronie białoruskiej, chociaż zdaję sobie sprawę z ich wpływu na sytuację po polskiej stronie granicy. Ponadto z braku danych pominię w analizie osoby pełniące rolę przemytników/kurierów. W związku z tym w dalszych rozważaniach pięciu zbiorowych aktorów społecznych: instytucje Unii Europejskiej, polskie władze państwowe i ich organa, w szczególności służby mundurowe obecne przy granicy polsko-białoruskiej (straż graniczna, wojsko zawodowe, wojska obrony terytorialnej, policja), społeczeństwo obywatelskie, mieszkańców regionu przygranicznego oraz „ludzi w drodze”, czyli migrantów nielegalnie przekraczających granicę.

AKTORZY ŁADU SPOŁECZNEGO

Instytucje UE

Kryzys spowodowany skłanianiem migrantów na skalę masową do nielegalnego przekraczania polsko-białoruskiej granicy przez służby białoruskie jako narzędzie polityczne posiada dwie logiki: lokalną i globalną¹⁸. Ta pierwsza związana jest z interesem A. Łukaszenki i polega na wymuszeniu ustępstw politycznych Zachodu, zamrożeniu

¹⁶ K. Tyszka, *Dwa paradygmaty kryzysu i ich społeczne konsekwencje*, [w:] *Dawne idee, nowe problemy*, red. P. Śpiewak, Warszawa 2010, s. 33.

¹⁷ *Tamże*, s. 34.

¹⁸ P. Usov, *Militaryzacja kryzysu migracyjnego*, [w:] *Raport IV...*, s. 29.

jego sankcji i wyjściu z izolacji międzynarodowej. Jest ona podporządkowana logice globalnej realizowanej w interesie Rosji Putina. Kryzys służy w niej jako narzędzie tworzenia napięcia i chaosu w krajach Zachodu. Celem jest tutaj ustanowienie globalnego porządku, w którym kraje Europy Wschodniej są strefą niepodważalnych interesów Rosji. W konsekwencji pomimo regionalnego charakteru kryzys migracyjny jako konflikt przeradza się w starcie Państwa Związkowego Białorusi i Rosji z Unią Europejską (a także NATO)¹⁹.

W efekcie instytucje Unii Europejskiej od samego początku uczestniczą w kształtowaniu ładu społecznego na terenie, na którym doszło do kryzysu humanitarnego. *Jeżeli chodzi o działania podjęte przez UE w reakcji na kryzys migracyjny wywołany przez reżim białoruski, to można je podzielić na środki polityczno-dyplomatyczne, operacyjne, humanitarne oraz prawne*²⁰. Niestety z punktu widzenia sytuacji przy granicy polsko-białoruskiej żadne z podjętych działań nie przyczyniły się do opanowania narastającego kryzysu humanitarnego. Ponadto środki operacyjne i humanitarne dotyczyły przede wszystkim granicy litewsko-białoruskiej i łotewsko-białoruskiej. Na granicy polsko-białoruskiej nie pojawiły się siły Frontexu, które mogłyby pomóc polskim służbom mundurowym w działaniach ograniczających kryzys humanitarny²¹. Agencja ta nie została zaproszona do pomocy przez polskie władze, ale też nie została uruchomiona procedura ekstraordynaryjnej obecności służb Frontexu przewidzianej w zasadach funkcjonowania tej agencji.

W listopadzie 2021 odbyła się debata Parlamentu Europejskiego na temat sytuacji humanitarnej na granicy polsko-białoruskiej²². W jej trakcie posłowie wyrazili zaniepokojenie sytuacją w regionie oraz wzywali polskie władze do zaprzestania agresywnego wypychania migrantów z powrotem na Białoruś i do przyjęcia pomocy od agencji UE w radzeniu sobie z sytuacją humanitarną. Ponadto eurodeputowani zwracali uwagę na pilną potrzebę zapewnienia organizacjom pomocowym bezpośredniego dostępu do granicy polsko-białoruskiej w celu udzielenia pomocy migrantom, którzy tam utknęli.

To wyrażenie niepokoju przez europarlamentarzystów nie przełożyło się na dalsze decyzje instytucji UE, a te, które zostały podjęte, nie sprzyjały poprawie sytuacji migrantów nielegalnie przekraczających polsko-białoruską granicę. 1 grudnia 2021 roku Rada Europejska zawnioskowała przyznanie Polsce, Litwie i Łotwie przywileju stosowania tymczasowych środków znacząco ograniczających dotychczasowe prawa

¹⁹ Tamże, s. 28.

²⁰ O. Tkachuk, *Znaczenie kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej dla polityki imigracyjnej i azylowej Unii Europejskiej*, „Wschodnioznawstwo” 2022, t. 16, s. 113.

²¹ A. Bodnar, A. Grzelak, *In Poland, where is Frontex?*, „Politico.eu” 2021, 4 XI, [online] <https://www.politico.eu/article/poland-frontex-belarus-border-migration-crisis/>, 18.12.2023; A. Bodnar, A. Grzelak, *The Polish–Belarusian Border Crisis and the (Lack of) European Union Response*, „Białystok Legal Studies” 2023, vol. 28, no. 1, s. 57-86.

²² *Granica polsko-białoruska. Posłowie zaniepokojeni kryzysem humanitarnym i politycznym*, Komunikat prasowy z sesji plenarnej PE, 10 XI 2021, [online] <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20211110IPR17001/granica-polsko-bialoruska-poslowie-zaniepokojeni-kryzysem-humanitarnym>, 15 XII 2023.

uchodźców i migrantów. W myśl wniosku kraje te mogą wskazywać miejsca, w których będą przyjmować wnioski azylowe, wydłużyć okres rejestracji tych wniosków do 4 tygodni, a do 16 tygodni czas trwania tzw. nadzwyczajnej procedury granicznej wobec migrantów przekraczających granicę z kierunku białoruskiego. Ponadto te trzy kraje mogą korzystać z uproszczonej ścieżki deportacyjnej, umożliwiającej szybkie wydalenie z terytorium kraju migrantów, którym odmówiono wejścia w procedurę azylową²³.

Komisja Europejska stoi na straży przestrzegania prawa unijnego przez państwa członkowskie w Unii Europejskiej. Tym niemniej, nie podjęła zdecydowanych działań wobec Polski, mimo że wydarzenia rozgrywające się wzdłuż granicy polsko-białoruskiej stoją w sprzeczności z zasadą praworządności. Już w pierwszym szeroko nagłośnionym obozowisku migrantów w Usnarzu Górnym polskie służby odmówiły przyjęcia wniosków o udzielenie ochrony międzynarodowej wbrew polskiemu i unijnemu prawu²⁴. Fakt nielegalnego przekroczenia granicy nie ma wpływu na prawny obowiązek przyjęcia deklaracji o ochronę przez Straż Graniczną i rozpatrzenia ich zasadności przez Szefa Urzędu ds. Cudzoziemców. Komisja Europejska w tym kontekście nie podjęła działań związanych z uchybieniem wobec traktatów przez Polskę jako państwa członkowskie UE.

Komisja Europejska stoi także na straży przestrzegania Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, a w konsekwencji Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ oraz Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, na których to dokumentach wspomniana Karta jest oparta. Tymczasem zdarzenia na granicy polsko-białoruskiej i wywołany przez nie kryzys humanitarny stoją w jawnej sprzeczności z porządkiem aksjonormatywnym wyznaczonym przez wspomniane dokumenty. Zgadzam się z Maciejem Grześkowiakiem, który za Anną Potyrałą określa postawę Komisji w kontekście kryzysu mianem solidarności partykularnej, polegającej na wspólnej aktywności podmiotów prawa międzynarodowego na rzecz tożsamyh interesów państw członkowskich UE, jednak niekoniecznie z uwzględnieniem najlepszego interesu jednostek, które stają się narzędziem w realizacji politycznych i geopolitycznych celów²⁵. Komisja miała wybór między przyjęciem twardego i ignorującego prawa jednostek stanowiska zainteresowanych państw członkowskich, w tym Polski, a interwencją na rzecz praw jednostek, które stały się pionkami w wojnie hybrydowej prowadzonej przez Łukaszenkę. Wybierając to pierwsze, Komisja prawdopodobnie wzięła pod uwagę kompromis między celami polityki wobec osób ubiegających się o azyl (w dużej mierze opartymi na ich przetrzymywaniu poza Europą) a podejściem opartym na prawach człowieka²⁶.

²³ Decyzja Rady w sprawie tymczasowych środków nadzwyczajnych na rzecz Łotwy, Litwy i Polski, 1 XII 2021, Brussels, COM(2021) 752 final, 2021/0401(CNS).

²⁴ Więcej na ten temat zob.: *Wstyd za Usnarz Górny*, „Gazeta Wyborcza. Białystok Tygodnik” 2022, 2 IX, s. 6.

²⁵ M. Grześkowiak, *Praworządność wybiórcza. Wspólny Europejski System Azylowy w obliczu kryzysu*, „Badaczki i badacze na granicy” 2022, [online] <https://www.bbng.org/praworzadnosc-wybiorca>, 15 XII 2023; A. Potyrała, *Kryzys migracyjny 2015+. Między solidarnością a partykularyzmem*, Poznań 2019, s. 84.

²⁶ M. Grześkowiak, *The „Guardian of the Treaties” is No More? The European Commission and the 2021 Humanitarian Crisis on Poland–Belarus Border*, „Refugee Survey Quarterly” 2023, vol. 42, no. 1, s. 102.

Władze i instytucje państwa polskiego

Działania białoruskiego reżimu na granicy z Polską z wykorzystaniem pochodzących z Azji i Afryki migrantów właściwie od samego początku zostały określone przez władze jako hybrydowy atak na Polskę i Unię²⁷. W tym ataku agresorem był Łukaszenka i jego służby państwowe, a także Putin jako poplecznik interesów, a nawet swoisty patron Łukaszenki²⁸. Narzędziem agresora byli migranci, których odmienność rasowa i kulturowa pozwalała polskim władzom wyłonionym przez ugrupowania tzw. Zjednoczonej Prawicy identyfikować „ludzi w drodze” jako odmiennych kulturowo, w związku z tym nieprzewidywalnych, i w efekcie stanowiących zagrożenie dla polskiego państwa oraz społeczeństwa. W ten sposób władze mogły wykorzystać lęk i strach jako emocjonalne instrumenty wzmocnienia panowania. W szczególności posłużyć się zarządzaniem strachem jako strategią manipulacji politycznej. W jej ramach władze wzbudzając lub nakierowując emocje lęku i strachu przeciw zagrożeniu ze strony nieregularnych migrantów, wskazywały siebie jako najlepszego obrońcę przed wspomnianym zagrożeniem.

Taka strategia była pewną modyfikacją zastosowanej wcześniej przez partię Prawo i Sprawiedliwość w kampanii wyborczej do parlamentu w roku 2015. Zmiana wynikała z kontekstu sytuacyjnego. Podczas tzw. kryzysu migracyjnego w Europie w 2015 roku działacze PiS budowali lęk przed migrantami jako takimi. Przed ludźmi niebezpiecznymi dla kultury, życia społecznego i zdrowia Polaków. W 2021 roku większy nacisk został położony na Łukaszenkę i białoruskie służby jako sprawców ataku hybrydowego przy użyciu migrantów, którego celem miałyby być niszczenie ładu społecznego, kulturowego, ekonomicznego i politycznego w Polsce i Europie. W przekazie medialnym dominowały informacje dotyczące agresywnych działań białoruskich służb, ale także cierpienia migrantów²⁹. W miarę upływu czasu w dyskursie władzy nieszczęsny los „ludzi w drodze” został zastąpiony pokazywaniem ich agresywnego zachowania wobec polskich służb mundurowych na granicy. Wprowadzona do dyskursu kryminalizacja migrantów miała na celu wzmocnienie poczucia zagrożenia z ich strony w sytuacji, w której osoby te chciały jak najszybciej opuścić Polskę i znaleźć się w którymś z państw Europy Zachodniej.

Ogłoszenie ataku hybrydowego na Polskę umożliwiło władzom militaryzację sytuacji na granicy uzasadniając odwoływanie się do środków działania charakterystycznych dla konfliktów o charakterze zbrojnym. W związku z tym podjęto szereg zmian legislacyjnych dotyczących działania państwa i jego służb w regionie granicy polsko-białoruskiej. Już w trakcie wspomnianego zdarzenia kryzysowego w Usnarzu Górnym 20 sierpnia 2021 roku rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych i administracji zezwalało Straży Granicznej na mocy ustnego pouczenia na *zawracanie do linii granicy*

²⁷ O nadużyciu używania określenia „wojny hybrydowej” w stosunku do sytuacji na granicy polsko-białoruskiej zob. A. Graban, *W jaki sposób pojęcie „wojny hybrydowej” wykorzystywane jest przeciwko osobom uchodźczym?*, [online] <https://www.bbng.org/w-jaki-sposob-pojecie-wojny-hybrydowej>, 22 XII 2023.

²⁸ M. Rust, *Kryzys na granicy...*, s. 6.

²⁹ A. Papko, *Polskie media wobec kryzysu na granicy. Rola Bielsatu*, [w:] *Raport IV...*, s. 54.

osób, które nielegalnie ją przekroczyły³⁰. W efekcie przepisy te nie przewidują wszczynania wobec tych osób postępowania administracyjnego o zobowiązanie do powrotu. Dokonano też zmian w kilku aktach prawnych. W listopadzie 2021 roku przeprowadzono nowelizację ustawy z 12 października 1990 r. o straży granicznej, w ramach której umożliwiono wprowadzenie przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych i administracji na wniosek Komendanta SG zakazu przebywania na czas określony na określonych obszarach przy linii granicy oraz rozszerzono katalog środków przymusu bezpośredniego funkcjonariuszy SG o plecakowe miotacze substancji obojętnej³¹. W ustawie z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw wprowadzono m.in. mechanizm tzw. push-back, czyli odsyłania na drugą stronę granicy osób, które przekroczyły ją nielegalnie, także wtedy, gdy chcą złożyć wnioski o ochronę międzynarodową³². Jednocześnie Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców może pozostawić bez rozpoznania wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej, jeśli został on złożony przez osobę zatrzymaną niezwłocznie po przekroczeniu granicy zewnętrznej Unii Europejskiej, chyba że przybyła bezpośrednio z terytorium, na którym grozi jej prześladowanie.

Wspomniane zmiany legislacyjne dokonywały się w realiach wcześniej wprowadzonego stanu wyjątkowego na terenach przygranicznych. Prezydent RP 2 września 2021 roku wydał rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, który objął zasięgiem 183 miejscowości województwa podlaskiego i lubelskiego w mniej więcej 3-kilometrowym pasie wzdłuż granicy polsko-białoruskiej. Stan wyjątkowy został przedłużony o kolejne 60 dni 30 września 2021 roku. Zgodnie z konstytucją stan wyjątkowy nie może być przedłużony dwukrotnie. Mimo to wspomniana już nowelizacja ustawy o straży granicznej i ochronie granicy państwowej umożliwia de facto podtrzymywanie rozwiązań stanu wyjątkowego bezterminowo. Minister spraw wewnętrznych najpierw wprowadził, a następnie przedłużył zakaz przebywania w rejonie wcześniej wprowadzonego stanu wyjątkowego do 30 czerwca 2022 roku. W efekcie w tym okresie bardzo ograniczone możliwości wstępu do strefy miały nie tylko media, lecz także grupy pomocowe – organizacje humanitarne, aktywiści, medycy, prawnicy. Wprowadzone restrykcje – zdaniem wielu instytucji i organizacji, również międzynarodowych – stanowiły pogwałcenie prawa dostępu opinii publicznej do obiektywnych informacji na temat wydarzeń przy polsko-białoruskiej granicy i do sposobu działania na tym terenie funkcjonariuszy publicznych³³. Przyjęte rozwiązania prawne i oparte na nich działania

³⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, Dz.U. 2021, poz. 1536.

³¹ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 stycznia 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie granicy państwowej, Dz.U. 2022, poz. 295.

³² Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2021, poz. 1918.

³³ Zob. np. Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie stanu wyjątkowego przy granicy polsko-białoruskiej, [online] <https://hfh.pl/aktualnosci/etpc-bada-stan-wyjatkowy-przy-granicy-polsko-bialoruskiej>, 17 XII 2023; Biuletyn Informacji Publicznej RPO, RPO: nieprzyjmowanie wniosków

służb mundurowych zostały poddane krytyce jako nielegalne przez naukowe środowisko prawnicze w Polsce³⁴. Natomiast nielegalność działań push-back została uznana w wyrokach sądowych³⁵.

Zdaniem władz państwowych kluczową dla opanowania sytuacji była decyzja o budowie metalowej zapory przy granicy polsko-białoruskiej. Wybudowana w okresie od stycznia do czerwca 2022 roku kosztem 1 mld 615 mln złotych na odcinku 186 km, wysoka na 5 m (razem z koncentriną z drutu żyłkowego 5,5 m) miała skutecznie powstrzymać nielegalne przekraczanie granicy. W tym celu została dodatkowo wyposażona w elektroniczne urządzenia perymetryczne, czyli oprzyrządowanie wizyjne, termowizyjne oraz czujniki ruchu i sejsmiczne wykrywające drgania wywołane poruszaniem się ludzi i zwierząt. W rzeczywistości zaporą okazała się kosztownym buble konstrukcyjnym. Szczelne zapory wykonane z aluminium są puste w środku, co umożliwia ich przecięcie nawet zwykłą piłką do metalu lub rozgięcie przy pomocy podnośników samochodowych. W efekcie skuteczność zaporę w powstrzymywaniu nielegalnych przekroczeń granicy oscyluje wokół 60% podjętych prób. Według wewnętrznego raportu straży granicznej w okresie 1.01-17.09.2023 roku niemal 17,5 tys. osób nielegalnie przekraczających granicę zostało cofniętych w trybie push-back na Białoruś³⁶, natomiast prawie 13 tys. dotarło przez Polskę do Niemiec³⁷. W konsekwencji celem ograniczenia nielegalnego przekraczania granicy we wrześniu 2023 ponownie wzmocniono straż graniczną działaniami wojska polskiego w liczbie prawie 4 tys. żołnierzy.

Spółeczeństwo obywatelskie

W działania na rzecz zapobiegania i ograniczania skutków kryzysu na granicy polsko-białoruskiej zaangażował się szereg podmiotów społeczeństwa obywatelskiego³⁸. Wydaje się, że spośród nich kluczowym aktorem kreującym ład społeczny przy granicy

o ochronę międzynarodową w strefie przygranicznej to naruszenie prawa, 2021, 19 X, [online] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-nieprzyjmowanie-wnioskow-o-ochrone-miedzynarodowa-w-strefie-przygranicznej-naruszenie>, 15 XII 2023; *UNHCR and IOM Shocked and Dismayed by Deaths Near Belarus-Poland Border*, [online] <https://www.unhcr.org/news/news-releases/unhcr-and-iom-shocked-and-dismayed-deaths-near-belarus-poland-border>, 17 XII 2023.

³⁴ W. Klaus, *Poza prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, Warszawa 2022.

³⁵ *Odpychani siłą*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Białystok” 2022, 1 IV, s. 5.

³⁶ Paradoxem sytuacji wydalenia na Białoruś „ludzi w drodze” przez bramki techniczne w zaporze jest to, że w rzeczywistości po znalezieniu się po drugiej stronie zaporę znajdują się oni nadal na terytorium Polski, ponieważ zaporą nie została wybudowana w linii granicy, tylko w pewnym oddaleniu, zazwyczaj 1-3 m od granicy polsko-białoruskiej.

³⁷ *Dziurawa zaporą PiS na granicy z Białorusią*, „Gazeta Wyborcza” 2023, 29 IX, s. 6-7.

³⁸ Krzysztof Jurek wymienia w swoim artykule: Polski Czerwony Krzyż, Caritas Polska, Fundacja Ocalenie, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, Nomada, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Stowarzyszenie Homo Faber, Stowarzyszenie Informacji Prawnej, Polska Akcja Humanitarna, Grupa Granica. Zob. K. Jurek, *Działalność organizacji pozarządowych w kontekście kryzysu na granicy polsko-białoruskiej (2021-2022)*, „Wschodnioznawstwo” 2022, t. 16, s. 129-134.

polsko-białoruskiej jest Grupa Granica³⁹. Zrzesza ona 14 organizacji społecznych oraz pojedyncze osoby, które pod wpływem wydarzeń na granicy białorusko-polskiej postanowiły wspierać obcokrajowców w Polsce. Grupa Granica jest także obecna i aktywna w przestrzeni międzynarodowej. Pozostaje w porozumieniu i wymienia strategię oraz doświadczenia działań z inicjatywami obecnymi na innych granicach europejskich, m.in. ze Sienos Groupe, a także Border Violence Monitoring Network, Rescue Channel.

Grupę Granica można określić jako ruch społeczny, który obejmuje działania stowarzyszeń, organizacji i fundacji: Nomada Stowarzyszenie, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Homo Faber, Polskie Forum Migracyjne, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Salam Lab, Dom Otwarty, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, Chlebem i Solą, uchodźcy.info, RATS Agency, Kuchnia Konfliktu, Strefa WolnoSłowa oraz Przystanek „Świetlica”. Ten ruch powstał 15 sierpnia 2021 roku w celu przeciwstawienia się konsekwencjom działania władz i służb mundurowych przy granicy polsko-białoruskiej. Jak piszą sami aktywiści: *Grupa Granica to ruch społeczny sprzeciwiający się odpowiedzi rządzących na wydarzenia, jakie mają miejsce na polsko-białoruskim pograniczu. Pomagamy migrantkom i migrantom przymusowym, którzy znaleźli się na terytorium Polski oraz monitorujemy przypadki łamania praw człowieka*⁴⁰.

Zakres działań Grupy obejmuje szeroko rozumiane monitorowanie i wsparcie uchodźców i migrantów w Polsce, nie tylko przy granicy polsko-białoruskiej, ale także w ośrodkach dla cudzoziemców oraz w procesie usamodzielniania się w naszym kraju. Jej aktywiści sprawdzają postępowanie służb mundurowych w zakresie zgodności z polskim i międzynarodowym prawem, dokumentują stosowanie mechanizmu push-back, przemoc polskich służb wobec migrantów oraz sytuację migrantów w ośrodkach dla cudzoziemców⁴¹. Ważnym działaniem Grupy jest próba wpływu na dyskurs publiczny, w szczególności dekriminalizację migracji i jej humanizację.

Z punktu widzenia kryzysu humanitarnego przy granicy polsko-białoruskiej kluczowym działaniem Grupy jest pomoc „ludziom w drodze”. Obejmuje ona po pierwsze wsparcie rzeczowe w postaci pakietów żywnościowych, ubrań, kocy termicznych, powerbanków itp. Po drugie, pomoc medyczną, gdyż wielu migrantów ma różnego rodzaju obrażenia odniesione w czasie wędrówki, zadane przez służby białoruskie, nabyte podczas pokonywania zapory czy wynikające z niedostosowania ubioru do warunków niskiej temperatury i przedzierania się przez gęste, podmokłe lasy⁴². Po trzecie, pomoc

³⁹ Szerzej informacji zawartych w tej części artykułu pochodzi ze spotkań autora artykułu z aktywistami Grupy Granica, do których doszło kilkakrotnie w latach 2022-2023.

⁴⁰ *Raport Grupy Granica: kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim*, grudzień 2021, [online] <https://www.grupagranica.pl/>, 28 XII 2023, cyt. za R. Rydzewski, *Czym zajmuje się Grupa Granica?*, [online] https://content.bbng.org/uploads/R_Rydzewski_Czym_zajmuje_sie_Grupa_Granica_6852f943af.pdf, 28 XII 2023.

⁴¹ *Boimy się, że kiedyś strzelą. I to nie żart, to się może wydarzyć nawet przez przypadek*. Sprawozdanie z działań antyrepresyjnych Grupy Granica, realizowanych przez Kolektyw Szpila i Helsińską Fundację Praw Człowieka od początku trwania kryzysu humanitarnego (jesień 2021) do końca grudnia 2022, [online] <https://hfhf.pl/upload/2023/01/sprawozdanie-antyrepresyjne.pdf>, 28 XII 2023.

⁴² Warto wspomnieć, że od lata 2021 roku wielu aktywistów przeszło szkolenia w zakres ratownictwa medycznego.

dotyczy także działań prawnych na rzecz migrantów mających na celu powstrzymanie zastosowania przez straż graniczną procedury push-back. Akcja pomocowa zostaje podjęta w momencie otrzymania informacji o grupie migrantów potrzebującej wsparcia. Taka wiadomość przesłana na numer alarmowy Grupy Granica zazwyczaj obejmuje informacje o miejscu przebywania grupy, liczbie osób z podziałem na mężczyzn, kobiety i dzieci, czasami także charakterze potrzebnej pomocy. Aktywiści podczas docierania do grupy migrantów muszą unikać patroli służb mundurowych. Po pierwsze, aby ograniczyć możliwość identyfikacji przez służby miejsca pobytu migrantów, a w konsekwencji odstawienia ich poza zaporę na granicy. Po drugie, aby unikać oskarżeń o pomoc w nielegalnym przekraczaniu granicy. Warto podkreślić, że działania aktywistów są poddawane inwigilacji, a następnie służby mundurowe starają się je penalizować, jednak nieskutecznie, jak wskazują decyzje prokuratorskie i wyroki sądowe⁴³.

Grupa Granica przedstawia efekty swojej działalności w publikowanych elektronicznie raportach. Obok informacji dotyczących własnych działań zawierają one dane na temat działań służb mundurowych *łamiących prawa człowieka, decyzje sądów dotyczące osób nielegalnie przekraczających granicę* oraz postulaty, których realizacja pozwoliłaby zapobiec kryzysowi humanitarnemu. Przykładowo w raporcie obejmującym okres od początku grudnia 2022 do końca stycznia 2023 Grupa podaje, że w tym czasie:

- 724 osoby zgłosiły się do nas z prośbą o pomoc, z czego min. 12 zgłoszeń dotyczyło dzieci,
- udało nam się dotrzeć z pomocą do 278 osób,
- co najmniej 56 interwencji wymagało udzielenia profesjonalnej pomocy medycznej,
- otrzymaliśmy 25 zgłoszeń o zaginięciach na pograniczu,
- zarejestrowaliśmy 544 nielegalnych wywozek⁴⁴.

Ponadto w raporcie tym znajdują się informacje na temat czynników wpływających na zaginięcia lub śmierć „osób w drodze” przy granicy polsko-białoruskiej, przemoc wobec migrantów ze strony polskich służb mundurowych, charakterystykę udzielanej pomocy medycznej, sprawozdania z działań antyrepresyjnych. Szereg postulatów związanych z ograniczeniem kryzysu humanitarnego jest powtarzanych w każdym raporcie, co świadczy o braku zmian w czasie umożliwiających jego zażegnanie czy ograniczenie.

Mieszkańcy pogranicza

Kryzys humanitarny przy granicy polsko-białoruskiej zachodzi na obszarze o relatywnie niskiej gęstości zamieszkania. Tym niemniej mieszkańcy tego regionu są świadkami wydarzeń i aktorami tworzącymi tutejszy ład społeczny. Pewna część z nich bierze udział w działaniach Grupy Granica. Jednakże w opinii aktywistów większość mieszkańców w sytuacji dostrzeżenia migrantów decyduje się na brak reakcji lub wykonanie telefonu do straży granicznej⁴⁵.

⁴³ Zob. np. *Wolontariuszka bez zarzutu*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Białystok” 2022, 9 XII, s. 6.

⁴⁴ *Cykliczny raport Grupy Granica...*, s. 8.

⁴⁵ Taka prawidłowość dotyczy szacunkowo 70% mieszkańców. Dane podawane w czasie spotkań autora z aktywistami Grupy Granica.

Można wskazać na kilka przyczyn takiego stanu rzeczy. Pierwszą z nich jest wspomniana już polityka zarządzania strachem realizowana przez władze państwowe i PiS. Migranci nielegalnie przekraczający granicę spełniają szereg kryteriów pozwalających na wykorzystanie ich w takiej polityce⁴⁶. Jako źródło strachu są poznawczo, fizycznie i symbolicznie oddaleni. Niewielka jest kontrola nad możliwością pojawienia się migrantów nieregularnych jako zagrożenia, a ponadto obrazy z nimi związane łatwo i głęboko mogą zapadać w pamięć. To sprawia, iż „ludzie w drodze” wzbudzają wśród wielu mieszkańców lęk, niezależnie od tego, że monitorujący sytuację aktywiści Grupy Granica nie odnotowali żadnego agresywnego zachowania migrantów wobec lokalnej ludności. Po drugie, działania propagandowe o zagrożeniu realizowane w regionie przez służby mundurowe, w szczególności funkcjonariuszy straży granicznej, okazały się bardziej skuteczne niż działania edukacyjne aktywistów Grupy Granica. Prawdopodobnie decydowała o tym swojskość funkcjonariuszy pochodzących z wiosek i miasteczek regionu wobec obcości aktywistów często pochodzących z innych regionów Polski. Po trzecie, przy granicy polsko-białoruskiej pojawiły się w krótkim czasie znaczące siły wojska (zarówno zawodowego, jak i WOT), policji oraz funkcjonariusze z innych oddziałów SG. Zostały wprowadzone przepisy stanu wyjątkowego ograniczające możliwość poruszania się w terenie oraz prowadzenie niektórych form działalności gospodarczej (np. usługi turystyczne). Niewątpliwie liczne kontrole służb, częste spotykание pieszych patroli i konwojów pojazdów służb mundurowych mogły wiele osób przekonać o powadze zagrożenia ze strony osób nielegalnie przekraczających granicę.

Ludzie w drodze

Skutki kryzysu humanitarnego dotyczą przede wszystkim „ludzi w drodze”. Poddani są przemocy fizycznej, psychicznej i prawnej. To oni tracą życie, zdrowie fizyczne i psychiczne. Pojawiając się przy granicy polsko-białoruskiej, wywołują wcześniej opisane reakcje ze strony innych twórców panującego tam ładu społecznego. Sami również są nie tylko przedmiotami działań innych, ale podmiotami generującymi określone sytuacje. Doświadczenia nabyte w trakcie wędrówki od miejsca pochodzenia do granicy polsko-białoruskiej nakazują im unikać kontaktu ze służbami mundurowymi. To oczywiste, tym bardziej że wielu z nich zostało poddanych procedurze push-back wielokrotnie. Te doświadczenia sugerują także ograniczanie kontaktów ze wszystkimi osobami postronnymi, z wyjątkiem tzw. kurierów pomagających im w przedostaniu się przez Polskę do Niemiec, i ewentualnie dalej, do któregoś z krajów Europy Zachodniej. Wydaje się więc, że wielu z nich decyduje się na kontakt z pomagającymi aktywistami w sytuacjach mocnego kryzysu zdrowotnego. Niewykluczone, że w sytuacji obaw przed ujawnieniem i spotkaniem z innymi, niektórzy z migrantów nie są w stanie właściwie określić swojej kondycji fizycznej, co skutkuje tragedią utraty życia.

⁴⁶ P. Cywiński, F. Katner, J. Ziółkowski, *Zarządzanie strachem. Jak prawica wygrywa debatę publiczną w Polsce?*, Fundacja Batorego, Warszawa 2019, [online] <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Zarządzanie%20strachem.pdf>, 1 XII 2023.

KRYZYS HUMANITARNY JAKO POLICENTRYCZNY ŁĄD SPOŁECZNY

Jak już wspominałem, w policentrycznym łądzie społecznym aktorzy kierują się przede wszystkim zasadą racjonalności. Z takim stanem rzeczy mamy do czynienia również w przypadku podmiotów zaangażowanych w przestrzeni przy granicy polsko-białoruskiej i występującego tam kryzysu humanitarnego. Jak wskazali Marin, Penasa i Romeo, humanitarny aspekt zarządzania migracjami pozostaje poza sferą polityki UE. Brak integracji w tym zakresie wynika głównie ze względu na odmienne interesy pomiędzy UE a państwami członkowskimi oraz między poszczególnymi państwami członkowskimi. W konsekwencji Komisja Europejska przyjmuje racjonalną w takiej sytuacji postawę akceptowania stanowisk krajów zaangażowanych, w tym przypadku Polski, i jej działań w sytuacji kryzysu humanitarnego na granicy polsko-białoruskiej.

Władze Polski jako aktor tworzący policentryczny łąd społeczny przyjmują racjonalną strategię działania wobec osób nielegalnie przekraczających granicę, która ma im pomóc w utrzymaniu i wzmocnieniu panowania. Stąd militaryzacja sytuacji na granicy, kryminalizacja „ludzi w drodze”, zmiany legislacyjne umożliwiające podejmowanie decyzji faktycznie łamiących prawa człowieka, demonstracja siły w postaci zaangażowania znaczących oddziałów służb mundurowych oraz demonstracja sprawczości w postaci zbudowania zapory na granicy. Podlegli władzy funkcjonariusze i żołnierze w większości zachowywali się racjonalnie w kontekście realizacji posiadanych aspiracji zawodowych i wypełniali rozkazy, nawet gdy były one sprzeczne z ich poczuciem moralności⁴⁷.

Aktywistom niosącym pomoc „ludziom w drodze” także nie można odmówić logiki postępowania. Niezależnie od indywidualnych motywacji, jakie skłoniły ich do zaangażowania w pomoc, działają na rzecz „ludzi w drodze” oraz wobec SG w sposób profesjonalny i racjonalny. Swoją pomoc rzeczową aktywiści opierają na wiedzy dotyczącej potrzeb w określonych warunkach naturalnych, jakie stwarza Puszcza Białowieska czy Puszcza Knyszyńska. Pomoc medyczną udzielają zgodnie ze zdobytymi w tym zakresie kompetencjami, a prawną – na podstawie wiedzy i doświadczenia prawniczego, tak aby maksymalizować korzyści dla osób chcących ubiegać się o ochronę międzynarodową, a jednocześnie minimalizować ryzyko skutecznej penalizacji podejmowanych działań. Przy tym rozsądnie i profesjonalnie realizują monitoring i sporządzają dokumentację działań wszystkich aktorów społecznych przy granicy polsko-białoruskiej.

Mieszkańcy rejonu przygranicznego także zachowują się racjonalnie w kontekście przekonań nabytych drogą politycznej propagandy. Odczuwając lęk, a czasami strach przed migrantami, w większości decydują się na powiadomienie o ich obecności straży granicznej lub unikają jakichkolwiek kontaktów z „ludźmi w drodze”.

⁴⁷ Warto zauważyć, że aktywiści Grupy Granica posiadający dane o wywózkach, czyli procedurze push-back oraz decyzjach umieszczania migrantów w ośrodkach dla cudzoziemców nie są w stanie podać kryteriów podejmowania przez SG tych skrajnie odmiennych decyzji. Przypuszczalnie są one efektem indywidualnych, subiektywnych działań poszczególnych funkcjonariuszy.

Osoby nielegalnie przekraczające polsko-białoruską granicę opierają się na własnych doświadczeniach nabytych w trakcie przemieszczania się od miejsca pochodzenia oraz przekazach innych, którzy odbywają/odbyli taką wędrowkę. Zgodnie z tą wiedzą unikanie kontaktów z innymi niż ci, którzy pomagają im w osiągnięciu celu podróży, jest zachowaniem racjonalnym.

Efektem działań aktorów policentrycznego ładu społecznego przy granicy jest kryzys humanitarny, okazuje się bowiem, że racjonalność postępowania nie gwarantuje osiągnięcia stanu, w którym bezpieczne jest ludzkie życie. W perspektywie postmodernistycznej ten kryzys wydaje się być przejawem świata takiego, jakim jest, w konsekwencji czymś w perspektywie postmodernistycznej analizy trudnym do uniknięcia. Wszak wszyscy zaangażowani w konstruowanie rzeczywistości kierują się racjonalnością w swoim postępowaniu. Poszczególni aktorzy społeczni pozostają ze sobą w dwóch rodzajach stosunków. Po pierwsze, zachowują się niezależnie wobec siebie, chociaż skutki tych działań wpływają na losy innych aktorów. Tak jest w przypadku działań wobec migrantów niezależnie podejmowanych przez funkcjonariuszy SG i aktywistów niosących pomoc. Po drugie, poszczególni aktorzy prowadzą współzawodnictwo, w największym stopniu o charakterze politycznym, ale także prestiżu społecznego. Tak jest w przypadku relacji między instytucjami UE i władzami Polski, ale także między tymi ostatnimi i aktywistami przy granicy. Niestety, generalnie pomiędzy analizowanymi aktorami brakuje współdziałania, koordynacji działań. Istnieje ono tylko w szczątkowej postaci między mieszkańcami i służbami mundurowymi oraz aktywistami i „osobami w drodze”. Ten brak koordynacji wydaje się istotnym czynnikiem trwania kryzysu humanitarnego. Warto w związku z tym zauważyć, że paradoksem takiego stanu rzeczy jest fakt, iż w największym stopniu do ograniczania zakresu kryzysu humanitarnego przyczyniają się aktorzy społeczni, których z racji braku danych pominąłem w swoich analizach. To kurierzy, którzy z pobudek ekonomicznych lub etyczno-moralnych (część kurierów to członkowie rodziny lub znajomi „ludzi w drodze”) pomagają migrantom przedostać się do krajów Europy Zachodniej. Paradoksem jest to, że jako jedyni wśród wymienionych aktorów są w dyskursie publicznym jednoznacznie postrzegani jako osoby łamiące obowiązujące prawo.

BIBLIOGRAFIA

- Biuletyn Informacji Publicznej RPO, *RPO: nieprzyjmowanie wniosków o ochronę międzynarodową w strefie przygranicznej to naruszenie prawa*, 2021, 19 X, [online] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-nieprzyjmowanie-wnioskow-o-ochrone-miedzynarodowa-w-strefie-prygranicznej-naruszenie>.
- Bodnar A., Grzelak A., *In Poland, where is Frontex?*, „Politico.eu” 2021, 4 XI, [online] <https://www.politico.eu/article/poland-frontex-belarus-border-migration-crisis/>.
- Bodnar A., Grzelak A., *The Polish–Belarusian Border Crisis and the (Lack of) European Union Response*, „Białystok Legal Studies” 2023, vol. 28, no. 1, <https://doi.org/10.15290/bsp.2023.28.01.04>.

- Boimy się, że kiedyś strzelą. I to nie żart, to się może wydarzyć nawet przez przypadek*, Sprawozdanie z działań antyrepresyjnych Grupy Granica, realizowanych przez Kolektyw Szpila i Helsińską Fundację Praw Człowieka od początku trwania kryzysu humanitarnego (jesień 2021) do końca grudnia 2022, [online] <https://hfhr.pl/upload/2023/01/sprawozdanie-antyrepresyjne.pdf>.
- Cichocki R., *O zasadach organizujących ład społeczny. Próba reinterpretacji typologii zachowań zbiorowych Stanisława Ossowskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, z. 2.
- Cykliczny raport Grupy Granica z sytuacji na pograniczu polsko-białoruskim*, grudzień 2022 – styczeń 2023, [online] <https://hfhr.pl/upload/2023/02/raport-grupy-granica-grudzien-styczen.pdf>.
- Cywiński P., Katner F., Ziółkowski J., *Zarządzanie strachem. Jak prawica wygrywa debatę publiczną w Polsce?*, Fundacja Batorego, Warszawa 2019, [online] <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Zarządzanie%20strachem.pdf>.
- Decyzja Rady w sprawie tymczasowych środków nadzwyczajnych na rzecz Łotwy, Litwy i Polski*, 1 XII 2021, Brussels, COM(2021) 752 final, 2021/0401(CNS).
- Dziurawa zaporą PiS na granicy z Białorusią*, „Gazeta Wyborcza” 2023, 29 IX.
- Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie stanu wyjątkowego przy granicy polsko-białoruskiej*, [online] <https://hfhr.pl/aktualnosci/etpc-bada-stan-wyjatkowy-przy-granicy-polsko-bialoruskiej>.
- Graban A., *W jaki sposób pojęcie „wojny hybrydowej” wykorzystywane jest przeciwko osobom uchodźczym?*, [online] <https://www.bbng.org/w-jaki-sposob-pojecie-wojny-hybrydowej>.
- Granica polsko-białoruska: Postowie zaniepokojeni kryzysem humanitarnym i politycznym*, Komunikat prasowy z sesji plenarnej PE, 10 XI 2021, [online] <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/press-room/20211110IPR17001/granica-polsko-bialoruska-poslowie-zaniepokojeni-kryzysem-humanitarnym>.
- Grześkowiak M., *The „Guardian of the Treaties” is No More? The European Commission and the 2021 Humanitarian Crisis on Poland–Belarus Border*, „Refugee Survey Quarterly” 2023, vol. 42, no. 1, <https://doi.org/10.1093/rsq/hdac025>.
- Grześkowiak M., *Praworządność wyborcza. Wspólny Europejski System Azylowy w obliczu kryzysu*, „Badaczki i badacze na granicy” 2022, [online] <https://www.bbng.org/praworzadnosc-wyborcza>.
- Jurek K., *Działalność organizacji pozarządowych w kontekście kryzysu na granicy polsko-białoruskiej (2021-2022)*, „Wschodnioznawstwo” 2022, t. 16, <https://doi.org/10.4467/20827695WSC.22.009.16758>.
- Klaus W., *Poza prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, Warszawa 2022.
- Komisja Europejska, *Statystyki dotyczące migracji do Europy*, [online] https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_pl#uchod%C5%BAcy-w-europie.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 stycznia 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie granicy państwowej*, Dz.U. 2022, poz. 295.
- Odpychani siłą*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Białystok” 2022, 1 IV.
- Ossowski S., *O nauce*, Warszawa 1967.

- Potyrała A., *Kryzys migracyjny 2015+. Między solidarnością a partykularyzmem*, Poznań 2019.
- Papko A., *Polskie media wobec kryzysu na granicy. Rola Bielsatu*, [w:] *Raport IV „Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego”*, Warszawa 2021.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych*, Dz.U. 2021, poz. 1536.
- Ruven M., *Wystąpienie podczas posiedzenia Rady Bezpieczeństwa ONZ, poświęconego kryzysowi migracyjnemu na Morzu Śródziemnym*, Nowy Jork 2023, 28 IX.
- Rust M., *Kryzys na granicy: czy zmiana „białoruskiej agendy” zagraża białoruskim siłom demokratycznym?*, [w:] *Raport IV „Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego”* Warszawa 2021.
- Rydzewski R., *Czym zajmuje się Grupa Granica?*, [online] https://content.bbng.org/uploads/R_Rydzewski_Czym_zajmuje_sie_Grupa_Granica_6852f943af.pdf.
- Tkachuk O., *Znaczenie kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej dla polityki imigracyjnej i azylowej Unii Europejskiej*, „Wschodnioznawstwo” 2022, t. 16, <https://doi.org/10.4467/20827695WSC.22.008.16757>.
- Tysza K., *Dwa paradygmaty kryzysu i ich społeczne konsekwencje*, [w:] *Dawne idee, nowe problemy*, red. P. Śpiewak, Warszawa 2010.
- UNHCR and IOM Shocked and Dismayed by Deaths Near Belarus-Poland Border*, [online] <https://www.unhcr.org/news/news-releases/unhcr-and-iom-shocked-and-dismayed-deaths-near-belarus-poland-border>.
- Usov P., *Militaryzacja kryzysu migracyjnego*, [w:] *Raport IV „Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego”*, Warszawa 2021.
- Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 2021, poz. 1918.
- Utonęło kolejnych 31 migrantów. Morze Śródziemne to najbardziej śmiertelna granica na świecie*, „OKO Press” 2022, 1 VII, [online] <https://oko.press/utonelo-kolejnych-31-migrantow-morze-srodziemne>.
- Wawrzusiszyn A., *Kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej i jego wpływ na bezpieczeństwo Polski*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, t. 2, nr 33.
- Wolontariuszka bez zarzutu*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Białystok”, 2022, 9 XII.
- Wstyd za Usnarz Górny*, „Gazeta Wyborcza. Tygodnik Białystok”, 2022, 2 IX.

Dariusz NIEDŹWIEDZKI – doktor habilitowany nauk socjologicznych, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Instytucie Studiów Europejskich. Jego zainteresowania badawcze dotyczą problematyki tożsamości społecznej, kulturowych i społecznych konsekwencji migracji, pamięci zbiorowej, zmian społecznych i kulturowych w Europie, związków między sferą kultury i polityki oraz konfliktów etnicznych i regionalnych.